

FONEMĀTISKĀS UZTVERES VEIDOŠANA UN ATTĪSTĪŠANA MAZĀKUMTAUTĪBU SKOLĒNIEM AR VALODAS SISTĒMAS NEPIETIEKAMU ATTĪSTĪBU SĀKUMSKOLĀ

*Formation and Development of Speech Perception Among Minority Primary
School Children with Specific Language Impairment*

Tatjana Tulovska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija

Abstract. *Development of speech perception among schoolchildren having specific language impairment is one of the most important profiles in the work of the speech therapist.*

Aim of research: to research methods used by a speech therapist in work aimed at the formation and development of speech perception among schoolchildren having specific language impairment, to work out and approbate the material developed for a speech therapist's work.

While developing speech perception, the exercises are becoming more and more serious and even complicated. However, if they are offered to a schoolchild gradually or in a form of a game and if the structure of the disorder of each child alongside with his individual features are taken into account and the cooperation with parents is established, any child can essentially improve the level of his speech perception.

Having analyzed the approaches to the logopedic correction work aimed at speech development and findings of other speech therapists having practice and experience in this field, the author of the given research has worked out her methodological material, i.e. a workbook "A hundred exercises for the formation and development of speech perception among minority primary school children with specific language impairment".

Keywords: *speech perception, phonemic hearing, specific language impairment, check of speech perception, sound differentiation, sound analysis and synthesis, system of exercises.*

Ievads

Introduction

Logopēda darbs jaunākajās klasēs nevar aprobežoties tikai ar skaņu izveidošanu, tās automatizāciju un diferencēšanu no citām skaņām. Līdztekus ir jāizveido un jāattīsta fonemātiskā dzirde, uztvere, kā arī jāiemāca viņus lasīt un rakstīt. Bieži vien tas ir pats smagākais un ilgstošākais periods. Fonemātiskās dzirdes un uztveres attīstība logopēdiskajā skolā ir viens no svarīgākajiem logopēdiskā darba virzieniem no 1. līdz pat 9.klasei.

I. Miltiņa uzskata: „Skaņu izrunas grūtības ir cieši vienotas ar fonemātisko procesu attīstību. Fonemātiskā uztvere pilnveidojas līdztekus bērnu runas attīstībai. Smalki diferencētā valodas dzirde palīdz nodalīt skaņas, kas ir tuvas pēc artikulācijas vai akustiskām pazīmēm. Fonemātiskās uztveres traucējumu gadījumā ir grūti izprast ne tikai bērna teikto, bet nepareiza izruna dezorganizē bērna vārdu

krājumu, kavē fonemātisko priekšstatu un fonemātiskās uztveres veidošanos, kas savukārt ir pamatnosacījums lasīt – rakstīt prasmju apguvei” (Miltiņa, 2005, 51).

L.Levina (Левина) rakstīja: „Izvēloties veidus un līdzekļus bērnu valodas traucējumu pārvarēšanai un novēršanai, nepieciešams orientēties uz mezglu izglītībā, no kura atkarīga normāla, nevis viena, bet veselas virknes valodas procesu norise”. Tāda mezglu izglītība, galvenais moments vispārējās valodas nepietiekamas attīstības korekcijas sistēmā ir fonemātiskā uztvere un skaņas analīze (Левина, 1968, 56).

Skolēniem fonemātiskā uztvere neveidojas uzreiz, tā veidojas pamazām runas attīstības procesā. Fonemātiskā uztvere bērniem ir jāvingrina.

Pētījuma mērķis: izpētīt logopēda darba metodes fonemātiskās uztveres veidošanā un attīstīšanā skolēniem ar VSNA, izstrādāt un aprobēt metodisko materiālu logopēda darbam.

Pētījuma metodes: literatūras izpēte, novērošana, personīgās darba pieredzes analīze, datu statistiska apstrāde.

Pedagogu uzskati par fonemātiskās uztveres nozīmi bērna attīstībā *Educators' estimation of the value of speech perception in the development of children*

Fonemātiskie procesi ietver sevī: fonemātisko dzirdi, fonemātisko uztveri, fonemātiskos priekšstatus un fonemātisko analīzi un sintēzi.

S.Tūbele atzina, ka fonemātiskā analīze un sintēze ir rakstīšanas un lasīšanas procesu apguves pamats. Ja bērnam šī uztvere nav pietiekami attīstīta, būs grūtības mācību programmas apguvē, būs mācīšanās traucējumi.

A.Baumane uzskata, ka skaņu analīzes un sintēzes apguve veicina bērna lasīšanas un rakstīšanas iemaņu veidošanu un attīstību. Viņa ir arī didaktisko materiālu sērijas „Izrunā un raksti pareizi!” autore. Šie materiāli ir paredzēti skolēniem ar vāji attīstīto fonemātisko dzirdi (Baumane, 1994, 5).

Fonemātiskās uztveres mazattīstība ir viens no iemesliem, kas veicina skaņu izrunas traucējumus. Smalki diferencēta valodas dzirde palīdz nodalīt vārda skaņas, kuras ir radniecīgas. Pilnvērtīga fonemātiskā uztvere ir būtiska rakstīt un lasītmācīšanās procesā (Schnitzler, 2008, 122).

Logopēdiskā darba teorija un prakse pārliecinoši pierāda, ka attīstītie fonemātiskie procesi ir svarīgs faktors valodas sistēmas veidošanai kopumā. Efektīva un izturīga izrunas defektu korekcija (skaņu izruna, vārdu zilbju struktūra) var būt iespējama tikai pie fonemātiskās uztveres apsteidzošās veidošanās. Neapstrīdama ir fonemātiskās uztveres attīstības saikne ne tikai ar fonētisko, bet arī ar leksiski gramatisko valodas pusi (Гвоздев, 1961, 130). Fonemātiskās uztveres traucējumi noved pie tā, ka bērns neuztver ar dzirdi (nediferencē) skanējuma ziņā tuvas, vai artikulācijas ziņā līdzīgas valodas skaņas. Viņa vārdu krājums netiek papildināts ar tiem vārdiem, kuru sastāvā ir grūti

izšķiramas skaņas. Bērns pakāpeniski sāk atpalikt no vecuma normas. Šī paša iemesla dēļ neveidojas, nepieciešamajā līmenī, arī gramatiskā uzbūve. Saprotams, ka pie nepietiekamas fonemātiskās uztveres daudzi prievārdi vai vārdu galotnes bez uzsvara, bērnam paliek “netverami”. Tikai mērķtiecīgi strādājot pie fonemātisko procesu attīstības bērni uztver un atšķir vārdu galotnes, piedēkļus, izceļ prievārdus teikumos utt., kas ir ļoti svarīgi veidojot lasīšanas un rakstīšanas iemaņas. Prasme sadzirdēt katru atsevišķu skaņu vārdā, precīzi atdalīt to no blakus stāvošās, zināt no kādām skaņām sastāv vārds, proti, prasme analizēt vārda skaņu sastāvu, ir ļoti svarīgs priekšnosacījums pareizai gramatikas apmācībai (Ладыженская, 2005, 136).

Valodas sistēmas nepietiekama attīstība *Specific language impairment*

Lai logopēds varētu veikt atbilstošu korekcijas darbu un izveidot bērnam nepieciešamo kompensēšanas mehānismu, jābūt skaidram priekšstatam, kas ir valodas sistēmas nepietiekama attīstība, kādi tās cēloņi, izpausmes veidi. Valodas sistēmas nepietiekama attīstība (turpmāk tekstā – VSNA) attiecas uz visiem valodu veidojošajiem komponentiem, gan tiem, kas skar skaņu izrunu, gan valodas izpratnes pusi.

VSNA pedagoģiski – psiholoģiskā skatījumā saprot ne tikai valodas apguves normālas attīstības aizturi, bet galvenokārt to, ka ir traucēta valodas struktūri – funkcionālā vienība visās tās apakšsistēmās – sintaktiskajā, morfoloģiskajā, leksiskajā un fonemātiskajā.

U. Vilinger (Willinger) ar kolēģiem norāda, ka valodai ir liela nozīme bērna kognitīvajā, emocionālajā un uzvedības attīstībā. Tāpēc valodas sistēmas nepietiekama attīstība var izraisīt nopietnus draudus un bīstamu ietekmi uz kognitīvo un psiholoģisko attīstību. Autori uzsver, ka bērniem ar VSNA ir raksturīgi ierobežots vārdu krājums, grūtības jaunu vārdu apgūšanā, saīsināti teikumi, vienkāršotas gramatiskas struktūras, ierobežota gramatisku formu dažādība (piemēram, darbības vārdu formas), nepareizu vārdu secību lietošana teikumos, utt. (Willinger et al., 2003, 607-608).

Jaunāko klašu skolēnu ar VSNA fonemātiskās uztveres attīstības korekcijas darba paņēmieni analīze

The analysis of methods applied in the corrective work with minority primary school children having specific language impairment

Apkopojot dažādas teorētiskas un praktiskas atziņas par fonemātiskās uztveres attīstības un korekcijas darba paņēmieniem, var secināt, ka vismērķtiecīgākā ir šāda darba secība:

1. Vispirms galveno uzmanību velta runas fonētisko traucējumu novēršanai

(ieskaitot fonemātisko priekšstatu veidošanu).

2. Pilnveido fonemātisko uztveri.
3. Novērš leksiskos traucējumus.
4. Pilnveido valodas gramatisko uzbūvi.
5. Pilnveido saistīto (konteksta) runu.

Šāds dalījums ir nosacīts. Tas tikai norāda, kurai tieši valodas jomai attiecīgajā korekcijas darba brīdī pievēršama lielākā uzmanība un kurš gramatikas materiāls izmantojams šo mērķu realizēšanai.

Tas nozīmē, ka, piemēram, novēršot skaņu izrunas traucējumus, paralēli pilnveido fonemātisko uztveri (veicot skaņu diferencēšanu), precizē un bagātina vārdu krājumu (pareizi iemācīto skaņu automatizē bērnam saprotamos vārdos), māca runas gramatisko noformējumu (automatizējot skaņas vārdu savienojumus un teikumus), pilnveido arī saistītas runas iemaņas. Savukārt, galveno uzmanību pievēršot, piemēram, valodas gramatisko traucējumu novēršanai, paralēli precizē un nostiprina pareizo skaņu izrunu (Tūbele, Lūse, 2004, 53).

I. Miltiņa uzskata, ka valodas sistēma veidojas un attīstās blokos. Katra bērna runas attīstības posmā ir bloks, kurā vienotā veselumā apvienojas fonētiskās, leksiskās, gramatiskās vienības. Blokā slēgtās apakšsistēmas veido fonētika un gramatika, bet atvērtā apakšsistēma ir vārdu krājums, kas papildinās, nepārtraukti mainās un pilnveidojas (Miltiņa, 2005, 75).

J. Požilenco (Пожиленко) piedāvā komplekso apmācības sistēmu. Viens no šīs kompleksās sistēmas aspektiem ir fonemātiskās uztveres attīstīšana caur spēles uzdevumu sistēmu. Spēles formā tiek piedāvāti uzdevumi dzirdes uzmanības, runas dzirdes, fonemātiskās uztveres attīstībai, elementāru skaņas analīzes un sintēzes elementāru iemaņu veidošanai, fonemātisko priekšstatu attīstībai (Пожиленко, 1999, 102).

T.Ткаченко(Ткаченко) piedāvā fonemātiskās uztveres attīstības darba sistēmu. Viņa piedāvā uzdevumus ārpusrunas skaņu atpazīšanā, dzirdes uzmanības, runas dzirdes attīstībā, skaņas analīzes un sintēzes elementāru iemaņu veidošanā. Bērni mācās izdalīt, no nosaukto skaņu virknes, vārdus, kuri ir līdzīgi skanējuma ziņā un, kuri ir atšķirīgi (skanējuma, zilbju skaita dēļ), meklēt vārdiem atskaņas, piemeklēt dzejolī izlaistos vārdus. Uzdevumi izvietoti sarežģītības pieauguma kārtībā. Pie katra nākamā uzdevuma nepieciešams pāriet pēc iepriekšējā argūšanas (Ткаченко, 2000, 2-4).

Metodiskais materiāls fonemātiskās uztveres veidošanai un attīstīšanai bērniem ar VSNA

Methodological material used for the formation and development of speech perception among children with specific language impairment

Analizējot logopēdiskā korekcijas darba pieejas fonemātiskās uztveres attīstīšanā, autore noteica prioritāros virzienus fonemātiskās uztveres attīstīšanā

un izstrādāja savu jaunāko klašu skolēnu ar VSNA fonemātiskās uztveres attīstības metodiku.

Fonemātiskās uztveres veidošanai un attīstīšanas skolēniem ar valodas logopēdisko burtnīcu "100 vingrinājumi fonemātiskās uztveres veidošanai un attīstīšanai skolēniem ar VSNA". Šis līdzeklis ietver sevī simts uzdevumu, kuri ir domāti fonemātiskās uztveres veidošanai un attīstīšanai jaunāko klašu skolēniem ar valodas sistēmu nepietiekamu attīstību mazākumtautību (krievu) klasēs.

Strādājot pie fonemātiskās uztveres, stingri jāievēro to vingrinājumu posmu secīgs pielietojums, kuru logopēds piedāvā skolēniem.

Fonemātiskās uztveres veidošanas darba sistēma sastāv no trim posmiem:

- 1) ārpusvalodas skaņu atpazīšana;
- 2) runas dzirdes attīstība;
- 3) skaņu analīzes un sintēzes iemaņu veidošana.

Fonemātiskās uztveres veidošana un attīstīšana skolēniem ar valodas sistēmas nepietiekamu attīstību notiek veiksmīgāk, ja tiek realizēta mijiedarbība starp logopēdu un vecākiem/internāta-skolotājiem.

Fonemātiskās uztveres veidošanai un attīstīšanai darba autore izmantoja šādas logopēdiskās ietekmes praktiskās metodes – vingrinājumi, spēles un modelēšana.

Vingrinājums ir praktisko un mentālo uzdoto aktivitāšu daudzkārtēja atkārtošana. Logopēdiskajā darbā tie ieņem galveno vietu un ir fonemātiskās uztveres korekcijas efektīva metode.

Spēļu uzdevumu izmantošana izraisa emocionāli pozitīvu noskaņojumu skolēniem, noņem viņos sasprindzinājumu. Spēļu metode paredz dažādu spēļu darbības komponentu izmantošanu savienojumā ar citiem paņēmieniem: parādīšanu, paskaidrošanu, norādījumiem, jautājumiem. Radoša satura uzdevumi paredz iegūto paņēmieni izmantošana jaunos apstākļos, jaunajā runas materiālā. Tādejādi, skaņu analīzes un sintēzes veidošanā, skaņu secības noteikšana ir no sākuma piedāvāta balstoties uz palīgīdzekļiem, un turpmāk tikai runas plānā, jo skaņu analīzes darbības apgūšana tiek pārnesta jaunajos apstākļos. Un, beidzot, skaņu analīzes darbību var uzskatīt par izveidoto, ja tā var būt izpildīta iekšējā plānā (skolēns patstāvīgi izdomā vārdus ar noteiktu skaņu, skaņu skaitu, atlasa zīmējumus, kuru attēlotā nosaukumos ir noteiktas skaņas).

Modelēšana ir modeļu veidošanas process un to izmantošana, ar nolūku izveidot priekšstatus par subjektu struktūru, par attiecībām un saistību šo subjektu elementu starpā. Zīmju – simboliskā modelēšana ir ieguvusi plašu pielietojumu. Piemēram, veidojot skaņu analīzi un sintēzi, tiek izmantotas teikuma struktūras, vārdu zilbju un skaņu sastāva grafiskas shēmas. Modeļa izmantošana paredz mentālo operāciju (analīzes, sintēzes, salīdzināšanas, vispārināšanas, apkopošanas) veidošanos noteiktajā līmenī.

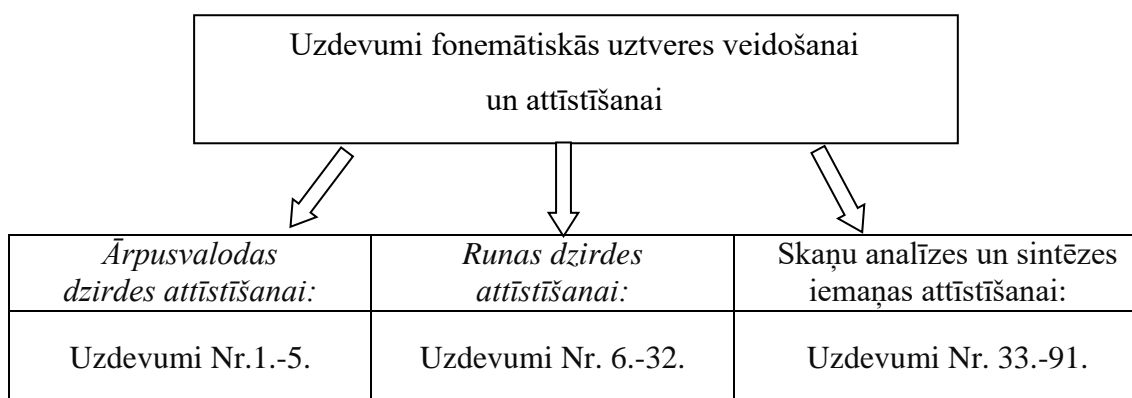
Sastādot darba burtnīcu, tika ievērota logopēdiskās skolās individuālas logopēdijas programma, īpaša uzmanība tika pievērsta sadaļai „Fonemātiskās

uztveres attīstīšana”. Darba burtnīcas mērķauditorija ir logopēdi, sākumklašu skolotāji, internāta - skolotāji un vecāki.

Uzdevumi ir izvietoti grūtības pakāpju secībā. Pāreja pie katra nākama uzdevuma var notikt tikai pēc iepriekšēja uzdevuma izpildes. Uzdevumi fonemātiskās uztveres veidošanai un attīstīšanai ir novadīti noteiktā secībā, tos var nosacīti sadalīt trīs pakāpēs:

1. Ārpusvalodas dzirdes attīstība.
2. Runas dzirdes attīstība.
3. Skaņu analīzes un sintēzes iemaņas attīstība.

Korekcijas posmi tika sastādīti no vieglākā uz grūtāko. Izskatīsim katru no tām sīkāk (sk. 1.attēlu).

1.att. **Fonemātiskās uztveres veidošanas un attīstīšanas posmi**
Figure 1. Stages of formation and development of speech perception

1. Ārpusvalodas dzirdes attīstība.

Šajā pakāpē speciālu spēļu un uzdevumu gaitā bērniem attīstās spēja atpazīt un atšķirt ārpusvalodas skaņas. Šie uzdevumi arī sekmē dzirdes uzmanības un atmiņas attīstību. To mērķis ir iemācīt atšķirt: mūzikas instrumentus; skanošus priekšmetus, priekšmetu darbības; ritmu.

2. Runas dzirdes attīstība.

Šeit uzdevumu mērķis ir iemācīt atšķirt vienādus vārdus, frāzes, skaņu kompleksus pēc balss augstuma, spēka un tembra. Tiek piedāvāti uzdevumi vārdu, kas ir tuvi pēc skaņu sastāva, atšķiršanai un uzdevumi zilbju diferencēšanai

Šajā posmā bērnus māca atšķirt mīkstās un cietās, balsīgās un nebalsīgās zilbes.

Galvenais no visiem šiem trim posmiem ir fonemātiskā analīze un sintēze.

3. Skaņu analīzes un sintēzes iemaņas attīstība

Šajā nobeiguma pakāpē fonemātiskās uztveres attīstīšanā bērni iepazīstas un praktizējas vārdu zilbju un skaņu analizēšanā, kas ir pamats lasīšanas un rakstīšanas iemaņu apmācībai. Bērni uzzina, ka valodas skaņas ir sadalītas patskaņos un līdzskaņos, ka līdzskaņi, savukārt, var būt nebalsīgi un balsīgi,

mīksti un cieti, kā arī uzzina, ka vardi sastāv no zilbēm, bet zilbes sastāv no burtiem, burtus mēs redzam, lasām un rakstam, bet skaņas – dzirdam un izrunām.

Fonemātiskās analīzes un sintēzes iemaņu attīstīšana ir realizēta pakāpeniski: sākumā pamatojoties uz materializāciju (dažādu palīgglīdzekļu izmantošana – vārda, skaņu shēmas, kartītes, grafiskās shēmas), uz runas izrunāšanu (nosaucot vārdus), un nobeiguma stadijā uzdevumu izpilde notiek pamatojoties uz priekšstatiem bez palīgglīdzekļu un izrunas palīdzības.

Darba burtnīca ir domāta darbam visa mācību gada gaitā un tādēļ tās nobeigumā ir piedāvāti radošie uzdevumi.

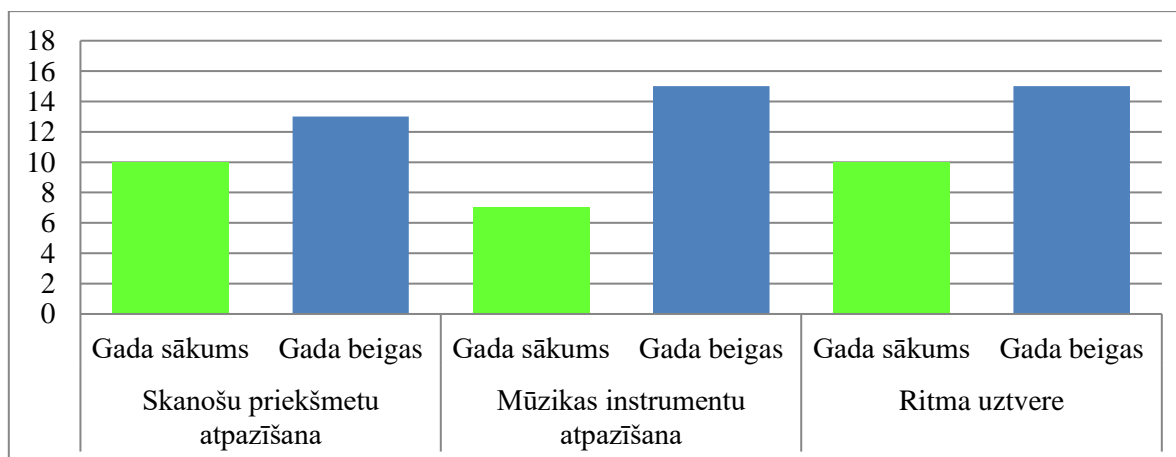
Fonemātiskās uztveres veidošanas un attīstīšanas darbu ir ieteikts pabeigt ar spēli „Erudīti”, lai apkopotu un pārbaudītu savas iemaņas un prasmes noteiktajā tēmā. Atbildot uz jautājumiem un pildot uzdevumus kartiņās, skolēns var novērtēt savas zināšanas un skaņu analīzes un sintēzes iemaņas attīstības līmeni. Logopēds apkopo darba rezultātus.

Viss logopēda korekcijas darbs fonemātiskas uztveres veidošanai un attīstīšanai tiek virzīts uz to, lai skolēns iemācītos izrunāt attiecīgo skaņu, bet pēc tam ar burtu palīdzību to uzrakstītu un izlasītu. Taču jebkuru mērķi – arī tikko minēto, var sasniegt daudz ātrāk, ja logopēds ir panācis skolēna vēlēšanos darboties. Tātad logopēdiskajās nodarbībās ir jābūt emocionāli labvēlīgam noskaņojumam un tajās vajag pielietot radošu pieeju un izdomu.

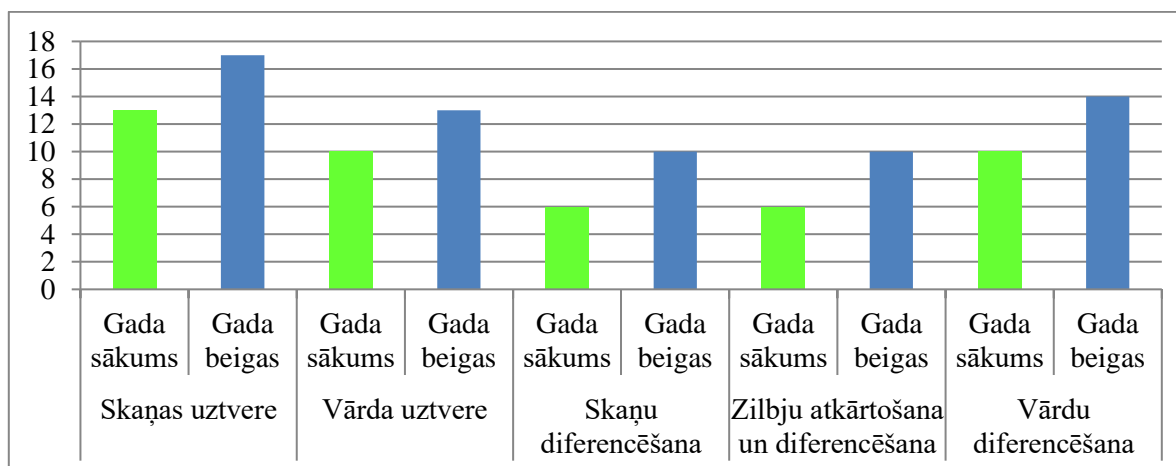
Pētījuma rezultāti *Research results*

Pētījuma mērķis ir izpētīt „Logopēdiskās burtnīcas” efektivitāti fonemātiskās uztveres veidošanā un attīstīšanā skolēniem ar VSNA sākumskolā. Pētījumā piedalījās seši skolēni: trīs no 1. klasēs un trīs no 2. klasēs.

Pētījumā iegūtie rezultāti atspoguļoti 2.-4.attēlā.

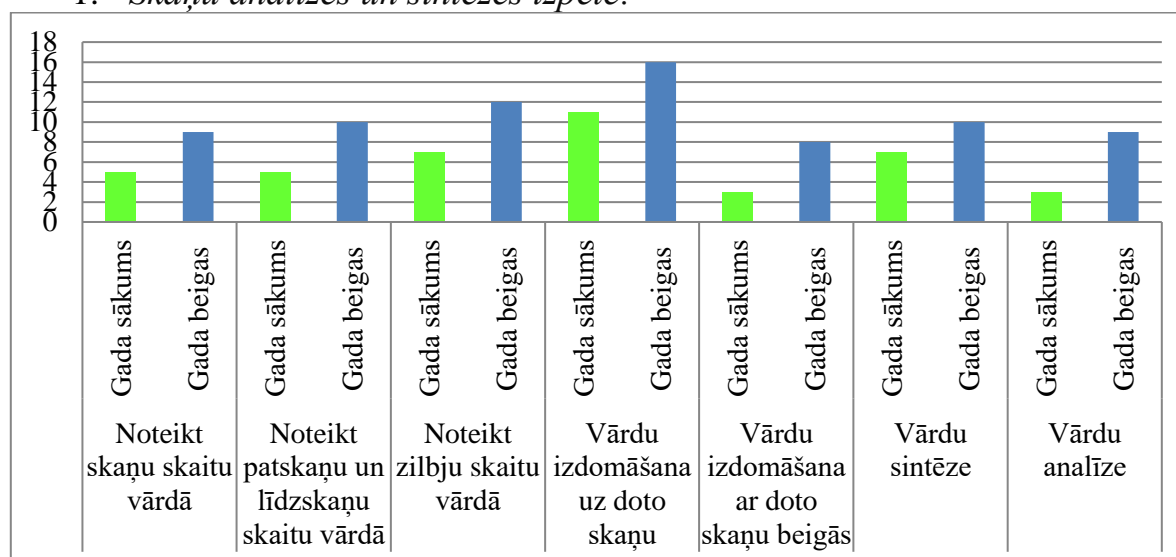

2.att. Ārpusvalodas dzirdes attīstīšanas līmenis
Figure 2. The level of development of non-speech sounds

3.att. Runas dzirdes attīstīšanas līmenis
 Figure 3. The level of phonemic hearing development

1. Skaņu analīzes un sintēzes izpēte:

4.att. Vārda skaņu analīze un sintēze
 Figure 4. Analysis and synthesis research of word sounds

Pētījuma gaitā tika konstatēts, ka logopēda mērķtiecīga darba sistēmas pielietošana uzrāda pozitīvu dinamiku fonemātiskās uztveres veidošanā un attīstīšanā jaunāko klašu skolēniem ar VSNA ar jebkuras valodas un fonemātiskās uztveres attīstības līmeni.

Secinājumi
Conclusions

Rakstā ietverta informācija par pedagogu uzskatiem par fonemātiskās uztveres nozīmi bērna attīstībā. Lai logopēds varētu veikt atbilstošu korekcijas darbu un izveidot bērnam nepieciešamo kompensēšanas mehānismu, rakstā tika apskatīts, kas ir valodas sistēmas nepietiekama attīstība, kādi tās cēloņi,

izpausmes veidi. Tiek piedāvāta jaunāko klašu skolēnu ar VSNA fonemātiskās uztveres attīstības korekcijas darba paņēmieni analīze un aprakstīts metodiskais materiāls fonemātiskās uztveres veidošanai un attīstīšanai - logopēdiskā burtnīca "100 vingrinājumi fonemātiskās uztveres veidošanai un attīstīšanai skolēniem ar VSNA". Rakstā tika iekļauti pētījuma rezultāti par logopēdiskās burtnīcas efektivitāti.

1. Logopēdiskā darba teorija un prakse pārliecinoši pierāda, ka attīstītie fonemātiskie procesi ir svarīgs faktors skolēniem ar valodas sistēmas nepietiekamu attīstību.
2. Ka arī efektīva un izturīga izrunas traucējumu korekcija var būt iespējama tikai pie fonemātiskās uztveres apsteidzošās veidošanās.
3. Strādājot pie fonemātiskās uztveres, stingri jāievēro to vingrinājumu posmu secīgs pielietojums, kuru logopēds piedāvā skolēniem. Galvenais no visiem šiem posmiem ir fonemātiskā analīze.
4. Katrs runas un valodas traucējums ir dziļi individuāls, tāpēc vajag ņemt vērā traucējuma struktūru, fonemātiskās uztveres attīstīšanu ontogēnēzē un katra skolēna ar VSNA individuālās īpatnības.

Summary

The article presents the information on the educators' estimation and view of the value of speech perception in the development of children. In order to carry out an adequate corrective work and form a necessary compensating mechanism for children, the author of the article overviews the essence of the specific language impairment, what aspects cause it and what the forms of its expression are.

The author offers the analysis of the methods applied in work with primary school children having specific language impairment and describes a methodological material that can be applied for the formation and development of phonemic hearing - a workbook "A hundred exercises for the formation and development of speech perception among minority primary school children with specific language impairment". The article also shows the results of the efficiency of the logopedic workbook in practical application.

1. Theory and practice of speech therapy prove that the developed phonemic processes are an essential factor for children having specific language impairment.
2. Correction of speech impairments can be efficient and sustainable only through the accelerated formation of phonemic hearing.
3. Working on phonemic perception, the strict sequence of the exercises offered by the teacher should be observed. Phonemic analysis is the main stage.
4. Each case of language impairment is very individual; therefore it is necessary to consider the structure of the impairment, development of phonemic perception in the ontogenesis and individual features of each child having language impairment.

Literatūra
References

- Schitzler, C. (2008). *Bewusstheit und Schriftspracherwerb*. Deutschland: Georg Thieme Verlag KG.
- Baumane, A. (1994). *Izruna un raksti pareizi!* Rīga: Zvaigzne.
- Miltiņa, I. (2005). *Skaņu izrunas traucējumi*. Rīga: RaKa.
- Tūbele, S., Lūse, J. (2004). *Ja skolēns raksta nepareizi*. Rīga: RaKa.
- Willinger, U., Brunner, E., Diendorfer-Radner, G. et al. (2003) Behaviour in Children With Language Development Disorders. In: *The Canadian Journal of Psychiatry*, Vol 48, No 9, (pp. 607-614)
- Гвоздев, А. (1961). *Вопросы изучения детской речи*. Москва. – 347 с.
- Ладыженская Т. (2005). *Характеристика связной речи детей*. Москва: Педагогика.
- Под редакцией Левиной, Р. (1968). *Основы теории и практики логопедии*. Москва: Просвещение.
- Пожиленко, Е. (1999). *Волшебный мир звуков и слов*. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС.
- Ткаченко, Т. (2000). *Развитие фонематического восприятия и навыков звукового анализа*. СПб: ДЕТСТВО-ПРЕСС.
- Ткаченко, Т. (2008). *Логопедическая энциклопедия*. Мир книг.